

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Ewy Dusik-Krupy: „Zasada *pax deorum* w interpretacji wydarzeń z okresu panowania Konstancjusza II przez pisarzy wczesnochrześcijańskich”, napisanej na seminarium z patrologii pod kierunkiem ks. dr. hab. Jana Witolda Żelaznego, prof. UPJPII (promotor pomocniczy: dr Joanna Małocha), na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie (maszynopis 249 stron).

Kończąc *Wstęp* recenzowanej dysertacji doktorskiej, p. magister Ewa Dusik-Krupa pisze: „Przeprowadzona w pracy analiza wymienionych powyżej dzieł Ojców Kościoła oraz historyków starożytnych daje możliwość głębszego poznania relacji panujących pomiędzy Cesarstwem a Kościołem w czasie dominacji ariańskiej przełomu IV wieku. Zagadnienie to nie było dotąd szeroko opracowane w literaturze naukowej. Istniejące pozycje koncentrują się głównie na czasach wcześniejszych, a więc na panowaniu Konstantyna Wielkiego lub na następcy Konstancjusza II – cesarzu Julianie Apostacie. Tymczasem okres panowania Konstancjusza II jest czasem niezwykle dynamicznych przemian w życiu podzielonych wspólnot chrześcijańskich, a także momentem starcia się dwóch różnych modeli roli władcy w życiu religijnym państwa” (s. 17-18).

W świetle powyższych słów wybór tematu pracy doktorskiej p. Ewy Dusik-Krupy należy uznać za bardzo trafny i wielce pożyteczny dla kompleksowego zbadania i poznania relacji panujących pomiędzy Cesarstwem a Kościołem w czasie dominacji ariańskiej przełomu IV w. Z drugiej strony trudno nie zauważyć, że Doktorantka obierając za przedmiot badań starożytną zasadę *pax deorum* we wczesnochrześcijańskiej interpretacji wydarzeń z okresu panowania Konstancjusza II, podjęła się niełatwego zadania. Należy zatem wysoko ocenić odwagę badawczą Doktorantki, która stanęła przed dość trudnym zadaniem, a z którego – jak się okazuje – wywiązała się bardzo dobrze, przede wszystkim dzięki doskonałemu przygotowaniu merytorycznemu do tego typu pracy oraz już zdobytemu doświadczeniu w zakresie prowadzenia badań nad dziejami i teologią czasów antyku chrześcijańskiego.

I. Struktura pracy

Zasadnicza struktura omawianej dysertacji, złożona z siedmiu rozdziałów, jest przejrzysta, logiczna i wyczerpująca wieloaspektowo całość materiału podawczego związanego z tematem pracy. Poprzedzona jest *Spisem treści* (s. 3-4), *Wykazem skrótów* (s. 5-7) i *Wstępem* (s. 8-18), w którym Autorka przedstawia cel i opisuje metodę podjętych badań oraz określa ich ramy czasowe (s. 9). Wiele uwagi poświęca uzasadnieniu stosowania różnych metod wyjaśniania historycznego w poszczególnych rozdziałach dysertacji (s. 9-10). Mówiąc o wnioskowaniu określa je jako „dedukcyjne” (s. 10). Słusznie zwraca uwagę na fakt, iż zasada *pax deorum* wskazuje na „swego rodzaju ciągłość kulturową pomiędzy wieloma znaczącymi elementami życia społecznego i politycznego” (s. 10). Następnie Autorka syntetycznie omawia treść dysertacji (s. 11-13), błędnie informując, że w rozdziale III będą znajdować się analizy utworów trzech Ojców Kościoła – Atanazego Wielkiego, Lucyfera z Cagliari, Hilarego z Poitiers i świeckiego autora Firmicusa Maternusa (s. 12), gdyż w rzeczywistości rozdział ten poświęcony jest pisarzom łacińskim, zaś o Atanazym i jego pismach jest mowa w rozdziale IV. W dalszej części *Wstępu* przedstawia stan badań nad zagadnieniami związanymi z analizowanym w dysertacji zjawiskiem (s. 13-16) wyraźnie wskazując, że „sama zasada *pax deorum* nie została szerzej omówiona w literaturze naukowej” (s. 13) oraz, że „w niewielu

 1

pozycjach można odnaleźć informacje łączące zasadę *pax deorum* z kulturą wczesnochrześcijańską” (s. 15). W tym miejscu należy zauważyć, że Autorka, ku mojemu zdziwieniu, za „istotną” pozycję uznaje dość skromne objętościowo opracowanie o charakterze podręcznikowym: *Pierwsze wieki Kościoła (I-VII w.)* autorstwa Antoniego Żurka (s. 15). Następnie Autorka omawia źródła i ich wydania, błędnie informując, że Filostorgiusz napisał dzieło *Historia Ecclesiae* (s. 15), chociaż w bibliografii tytuł pisma Filostorgiusza zapisany jest poprawnie: *Historia ecclesiastica* (s. 235). Później przechodzi do omówienia literatury związanej z postaciami pisarzy wczesnochrześcijańskich, których dzieła stanowią bazę źródłową dysertacji.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Rys historyczny” (s. 19-65), Doktorantka wyjaśniła znaczenie starożytnej zasady *pax deorum* w świecie pogańskim, wskazała na jej ciągłość w literaturze klasycznej i nakreśliła jej szeroki kontekst historyczny. Następnie w oparciu o źródła historyczne – jak sama pisze we *Wstępie* – podjęła „próbę rekonstrukcji rządów Konstancjusza II” (s. 11), co – jak słusznie zauważa – „jest pomocne dla zrozumienia analizowanego zagadnienia” (s. 11). W tej części dysertacji Autorka uwzględniła nie tylko źródła, lecz także sięgnęła do najnowszej literatury przede wszystkim obcojęzycznej, prezentującej aktualne wyniki badań tej problematyki. Ta część pracy jest bardzo wartościowa dla polskiego czytelnika m.in. z tego powodu, że w literaturze polskojęzycznej nie ma opracowania, które wyczerpująco ukazywałoby rządy cesarza Konstancjusza II.

W rozdziale drugim pod tytułem „Historiografia chrześcijańska dotycząca Konstancjusza II” (s. 66-96) Autorka – w pierwszym paragrafie (s. 66-75) – poruszyła zagadnienie koncepcji historiografii starożytnej: ukazała jej rozwój i określiła jej typy oraz podstawowe zadania. Następnie w drugim paragrafie (s. 76-96) – przeszła do przedstawienia postaci historyków kościelnych (Rufina z Akwilei, Sulpicjusza Sewera, Sokratesa Scholastyka, Sozomena, Teodoret z Cyru i Filostorgiusza) i omówienia ich prac historycznych. Wybór wspomnianych wyżej tekstów został dokonany zgodnie z założeniami metodologicznymi przedstawionymi we *Wstępie*, mówiącymi o uwzględnieniu historii kościelnych z IV i V w.

Rozdział trzeci, noszący tytuł „Zachodnie ujęcie problemu chrześcijańskiego władcy zachowującego *pax deorum*” (s. 97-141), Autorka poświęca dość szczegółowej analizie pism dwóch pisarzy kościelnych: Lucyfera z Cagliari (Autorka omawia trzy jego pisma: *De non conveniendo cum haereticis*, *De regibus apostaticis* i *De non parcendo in Deum delinquentibus*) i Hilarego z Poitiers (Autorka omawia dwa jego pisma: *In Constantium* i *Ad Constantium Augustum. Liber Secundus*) oraz pisarza świeckiego Firmicusa Maternusa (Autorka omawia jego pismo *De errore profanarum religionum*). Dzięki takiemu doborowi autorów i tekstów, dokonaniem zgodnie z założeniami metodologicznymi, Autorce udało się ukazać temat interpretacji zasady *pax deorum* z trzech perspektyw: inspirowanej myślą Wschodu (Lucyfer z Cagliari), Zachodu (Hilary z Poitiers) i z perspektywy świeckiej (Firmicus Maternus).

Czwarty rozdział dysertacji, który nosi tytuł „Wybrane pisma Atanazego Wielkiego jako subiektywne spojrzenie na cesarza Konstancjusza II” (s. 142-164), Autorka poświęca – jak jednoznacznie wskazuje na to tytuł – twórczości Atanazego Wielkiego. Swe rozważania rozpoczyna od nakreślenia kontekstu historycznego konfliktu, jaki zaistniał między patriarchą Atanazym a cesarzem Konstancjuszem II. Następnie przechodzi do analizy dwóch pism Atanazego: *Apologii do Konstancjusza* (s. 146-154) i *Historii arian spisanej dla mnichów* (s. 154-164). Doktorantka uzasadniając taki, a nie inny dobór dzieł Atanazego, słusznie mówi, że „wybór tych dwóch tekstów pozwolił na zilustrowanie zmian zachodzących w atanazjańskiej koncepcji relacji państwa i Kościoła” (s. 12).

W rozdziale piątym, zatytułowanym „Nicejskie *Historie kościelne* jako narzędzie w kreowaniu wizerunku władcy zachowującego *pax deorum*” (s. 165-196), Doktorantka przedstawiła zasadę *pax deorum* w interpretacji pięciu historyków kościelnych, z których dwaj

reprezentują myśl Zachodu (Rufin z Akwilei i Sulpicjusz Sewer), a trzej myśli Wschodu (Sokrates, Sozomen i Teodoret z Cyru).

Rozdział szósty Autorka zatytułowała „Filostorgiusz i «ariańska» historia kościelna” (s. 197-210) i w całości poświęciła *Historii kościelnej* Filostorgiusza, ze względu na jej eunomiański charakter. Dzięki analizie porównawczej dzieł poszczególnych pisarzy, przeprowadzonej w rozdziale piątym i w rozdziale szóstym dysertacji, Autorka zdołała ukazać recepcję polityki Konstancjusza II wobec Kościoła oraz miejsce i rolę samej zasady *pax deorum* w historiografii kościelnej.

Ostatni, siódmy rozdział rozprawy doktorskiej — „Porównanie realizacji zasady *pax deorum* w ujęciu pogańskim i wczesnochrześcijańskim” (s. 211-226) Autorka poświęciła kwestii realizacji przez cesarzy rzymskich zasady *pax deorum*, aby w ten sposób w pełni prześledzić rozwój tej zasady oraz przedstawić jej chrześcijańską reinterpretację w połowie IV wieku. Warto zauważyć, że w tej części pracy Doktorantka poddała analizie nie tylko źródła pisane, lecz także źródła materialne, takie jak przedstawienia rzeźbiarskie oraz numizmaty.

Pracę zamyka *Zakończenie* (s. 227-233), w którym Autorka bardzo sumarycznie przedstawia wyniki przeprowadzonych badań. Na samym końcu znajduje się zestaw bibliografii załącznikowej (s. 234-249) obejmujący źródła (s. 234-236) i opracowania (s. 236-249).

II. Ocena rozprawy

A. Ocena merytoryczna rozprawy

Ocenę dysertacji p. Ewy Dusik-Krupy pragnę rozpocząć od powtórnego pogratulowania Autorce wyboru tematu. Czynię to szczególnie z powodów merytorycznych, gdyż główny temat dysertacji dotyczący zasady *pax deorum* we wczesnochrześcijańskiej interpretacji wydarzeń z okresu panowania Konstancjusza II, został opracowany przez Doktorantkę bardzo dokładnie i w niezwykle szerokim kontekście historycznym, kościelnym i politycznym. Pomimo bardzo rozproszonego materiału źródłowego Autorka potrafiła go wydobyć z pism wczesnochrześcijańskich i na jego podstawie dokonać syntetycznego spojrzenia na czas rządów Konstancjusza II przez pryzmat zasady *pax deorum*.

Baza źródłowa rozprawy doktorskiej p. Ewy Dusik-Krupy jest bardzo bogata. Obejmuje nie tylko teksty, których tytuły pojawiają się w nagłówkach poszczególnych jednostek dysertacji, lecz także całą gamę innych źródeł, począwszy od starożytnej literatury klasycznej, poprzez teksty pisarzy wczesnochrześcijańskich, a na starożytnych tekstach prawnych skończywszy. Źródła te zostały starannie dobrane i dość dobrze wykorzystane. Z przedstawionych analiz jasno wynika, że Doktorantka w znacznej części oparła się na źródłach, a nie na opracowaniach, traktując je jedynie jako element pomocniczy. Świadectwem tego są cytowane teksty źródłowe i liczne przypisy, w których Autorka odwołuje się do różnego rodzaju źródeł. Na uwagę zasługuje też precyzja i rzetelność, z jaką p. magister Ewa Dusik-Krupa potraktowała materiał źródłowy. Tylko dzięki tej wnikliwości analitycznej udało się Autorce wyprowadzić konstruktywne wnioski. W korpusie pracy Doktorantka nie poprzestaje na przedstawianiu własnych przemyśleń w poczuciu pewności, co do słuszności wyprowadzanych wniosków, lecz szeroko odwołuje się też do istniejących opracowań, zwłaszcza angielskojęzycznych.

Przedstawiając ocenę merytoryczną dysertacji doktorskiej chciałbym też zwrócić uwagę na kilka niedociągnięć. Najpierw kwestia tytułu rozprawy. Brzmi on: „Zasada *pax deorum* w interpretacji wydarzeń z okresu panowania Konstancjusza II przez pisarzy wczesnochrześcijańskich”. Wydaje się, że jest on dość skomplikowany pod względem

X 3

gramatycznym. Czy nie lepiej byłoby sformułować go w sposób o wiele prostszy: „Zasada *pax deorum* we wczesnochrześcijańskiej interpretacji wydarzeń z okresu panowania Konstancjusza II”?

Warto jeszcze zwrócić uwagę na pewne założenia metodologiczne przyjęte przez Autorkę recenzowanej dysertacji. Przytaczając polskie tłumaczenia dzieł pisarzy antycznych i wczesnochrześcijańskich Autorka podaje tylko informacje na temat wydań przekładów, a zupełnie pomija informacje na temat wydań tekstów oryginalnych, które stanowiły podstawę przekładu. Przyjęcie takiej zasady jest błędem i poniekąd stawia pod znakiem zapytania deklarację, którą Autorka również składa we *Wstępie*, pisząc: „Omawiając interpretacje *pax deorum* u pisarzy wczesnochrześcijańskich, posłużono się tekstami Ojców Kościoła oraz historyków kościelnych w językach oryginalnych” (s. 15). Czy Autorka miała w ogóle w rękach oryginalne teksty pism przełożonych wcześniej na język polski? Tego nie jestem w stanie stwierdzić jednoznacznie, jednak w pracy nie ma śladu, który wskazywałby na to, gdyż nawet w *Bibliografii* Autorka nie informuje o wydaniach krytycznych tekstów, które zostały wcześniej przełożone na język polski. Natomiast dokonując samodzielnie przekładów, Autorka – chociaż w przypisach przytacza oryginalne teksty – to jednak nie zawsze informuje, z jakiego wydania zostały zaczerpnięte. W kontekście poprzedniej uwagi nie widzę sensu dublowania tekstów, gdy Autorka w korpusie pracy podaje własne tłumaczenia tekstów polskich, a w przypisach podaje te same teksty w językach oryginalnych (czasem z błędami: np. „Archeiao” zamiast „Archelao” – s. 169, nota 662). Zatem – moim zdaniem – nieuzasadniona jest przyjęta w dysertacji zasada, że „Wszystkie tłumaczenia dokonane przez autorkę pracy zostały opatrzone przypisem z tekstem oryginalnym” (s. 16). Czemu ma to służyć?

Na s. 47 (nota 140) Autorka informuje, że niejaki Malaryk był „dowódcą Gentiliów”. Otóż lepiej byłoby podać, że był trybunem Gentiliów; wiem, że sformułowanie to zostało zaczerpnięte z przypisów umieszczonych w polskim przekładzie *Dziejów rzymskich* Ammiana Marcelina, jednak przekładanie na język polski łacińskich nazw różnych funkcji i urzędów, zawsze będzie nieprecyzyjne – lepiej byłoby podać tę nazwę w języku łacińskim. Mam też wątpliwości, co do właściwego rozumienia przez Doktorantkę określenia chrześcijaństwa jako „religii państwowej” (s. 11)? – o czym pisze we *Wstępie*. Proszę zatem o wyjaśnienie. Warto też zauważyć, że zgromadzenie biskupów w Tyrze w 335 roku w dysertacji dwa razy zostało określone jako „sobór” (s. 141, nota 253 oraz s. 144, nota 256); wprawdzie w języku greckim jeden termin (σύνδοχος) określa wszystkie zgromadzenia biskupów, jednak w języku polskim posiadamy dwa terminy, które wyraźnie odróżniają zgromadzenia powszechne (sobory) od zgromadzeń lokalnych (synody), a zgromadzenie w Tyrze było „lokalne”.

B. Ocena strony formalnej rozprawy

Analizy przedstawione w pracy zostały ułożone w sposób harmonijny w siedem rozdziałów, które są wzajemnie powiązane, przez co stopniowo wprowadzają czytelnika w coraz to nowe zagadnienia. Zaproponowana przez Autorkę struktura jest jak najbardziej uzasadniona, jednak – moim zdaniem – posiada pewne mankamenty, gdyż widoczna jest w niej wyraźna dysproporcja. Uwagę zwracają dwa ostatnie rozdziały, które są dość krótkie (rozdział VI – 14 stron: s. 197-210; rozdział VII – 16 stron: s. 211-226) i nie są podzielone na mniejsze jednostki. Otóż treści zawarte w rozdziale VI – w którym Autorka omówiła *Historię kościelną* Filostorgiusza, można by było dołączyć do rozdziału V (oczywiście zmieniając jego tytuł, a w podsumowaniu podkreślając odmienność narracji *Historii kościelnej* Filostorgiusza). Natomiast treści zawarte w rozdziale VII – w którym Doktorantka przedstawiła porównanie realizacji zasady *pax deorum* w ujęciu pogańskim i wczesnochrześcijańskim, moim zdaniem mogłyby stanowić istotną część wniosków i zakończenia rozważań zawartych w dysertacji.

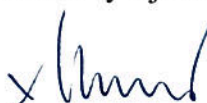
Dlatego – przy ewentualnej publikacji recenzowanej dysertacji, proponowałbym Autorce rozważenie przebudowania struktury dysertacji.

Konstrukcja poszczególnych jednostek jest na ogół poprawna, a zawartość rozdziałów i paragrafów odpowiada ich tytułom. W tym miejscu chciałbym jednak zwrócić uwagę na pewną kwestię metodologiczną. Otóż metodologia pisania tekstów wymaga, aby każda jednostka pracy posiadała wstęp i podsumowanie. Niestety Autorka nie zawsze wprowadza czytelnika w omawiane zagadnienia i nie zawsze podsumowuje zaprezentowane rozważania. Wstępów brak w rozdziałach: I, II (w tym rozdziale znajduje się tylko wprowadzenie do drugiego paragrafu), VI i VII. Natomiast podsumowań brak w rozdziałach: I, II, III, IV i VII. Rozdział V wprowadzicie nie ma wyraźnie wyodrębnionego podsumowania, jednak część ostatniego akapitu stanowi takie właśnie podsumowanie (s. 187-188).

W percepcji zagadnień historycznych prezentowanych w dysertacji bardzo pomaga jasność i przejrzystość wywodów, komunikatywność i precyzja języka oraz zdolność do wyciągania i formułowania samodzielnych wniosków, opartych na źródłach. To wszystko wskazuje na bardzo dobry stopień opanowania warsztatu pisarskiego autorki. Wprawdzie w pracy można zauważyć pewne powtórzenia, lecz wydaje się, że nie tylko trudno byłoby ich uniknąć, lecz także, że ułatwiają one uporządkowany i systematyczny wykład omawianych zagadnień.

Rozprawa doktorska p. magister Ewy Dusik-Krupy, owoc solidnych studiów i wnikliwych przemyśleń, niewątpliwie spełnia wymagane dla tego typu opracowań kryteria naukowości. Jednak mimo swych oczywistych zalet, nie może być uznana za *opus perfectum*. Wskazując na jej słabsze strony, należy w pierwszym rzędzie zwrócić uwagę na następujące usterki:

1. Najpierw kilka uwag do zestawu bibliografii. Otóż bibliografię należałoby uporządkować alfabetycznie (zob. np. s. 234 i 236). *Źródła* (s. 234-236) proponowałbym podzielić na dwa działy: „źródła podstawowe” (tu należałoby umieścić omawiane w pracy pisma wczesnochrześcijańskie) i „źródła uzupełniające”, które dalej należałoby podzielić na „pisma autorów klasycznych” (lub pogańskich), „pisma autorów wczesnochrześcijańskich” i „teksty prawnicze”. Natomiast z *Opracowań* (s. 236-249) proponowałbym wydobyć słowniki (umieszczone na początku spisu) i wszelkie podręczniki (np. *Patrologie* Altanera, Czujka, Drączkowskiego i Pieszczocha) i umieścić je w dodatkowym dziale zatytułowanym „pomoce”. Z konstrukcji zestawu bibliografii wynika, że Autorka pracy miała świadomość wyodrębnienia z całości pewnych grup pism jako oddzielnych jednostek, ale uczyniła to dość nieudolnie: w *Źródłach*, nie dzieląc ich, najpierw umieściła dwa źródła prawnicze (s. 234), a następnie pozostałe źródła (s. 234-236), natomiast w *Opracowaniach* najpierw umieściła pięć słowników (s. 236-237), a następnie inne opracowania (s. 237-249). W *Bibliografii* błędnie podana jest informacja, że polski przekład dzieła *Rerum gestarum libri*, znajduje się, w: Ammian Marcellinus, *Dzieje rzymskie*. Autorka odwołuje się do dzieł starożytnych, których brak w spisie bibliografii, np. s. 67, nota 253 – Serwiusz, *Ad Vergilii Aeneidem*; s. 129, nota 509 – Cyryl, *De laude martyrii*. Niekiedy Autorka zapomina o tym, że tytuły dzieł należy zapisywać kursywą (np. 84, nota 338). Niejednolity jest zapis tytułów angielskojęzycznych prac, które Autorka umieszcza w spisie bibliografii i do których odwołuje się w dysertacji: chodzi tu o stosowanie (bądź nie stosowanie) wielkich liter.
2. Autorka zupełnie dowolnie zmienia ogólnie przyjęte tytuły pism historyków kościelnych, pisząc raz iż są autorami *Historii Kościoła*, a innym razem, że są autorami *Historii kościelnych*. Np. w Spisie treści (s. 3-4) Autorka — w strukturze rozdziału II — podaje błędnie iż Sokrates i Sozomen byli autorami *Historii kościelnych*, zaś w strukturze rozdziału V informuje poprawnie, że są autorami *Historii Kościoła* (s. 4). Na s. 76 błędnie informuje, że Euzebiusz z Cezarei napisał *Historię Kościoła*. Przy tej okazji

x 5

warto zauważyć, że w zapisie tytułów, np. we wspomnianym *Spisie treści*, brak jednolitości: niektóre tytuły zapisane są w języku polskim, a niektóre w języku łacińskim. Należałoby to ujednoczyć. Dla jasności przekazu można było przecież zapisać ogólnie przyjęte tytuły w języku polskim (zaczepnięte z wydań przekładów tekstów na język polski), a następnie w nawiasie wpisać tytuły w języku łacińskim zaczerpnięte z *Clavis Patrum Latinorum* lub *Clavis Patrum Graecorum*, co więcej można też było podać numery z CPL lub CPG, przez co jednoznacznie Autorka wskazałaby na konkretne dzieła. Trzeba dodać, że tytuły te raz są zapisywane kursywą, a innym razem zwykłą czcionką. To samo dotyczy tytułów różnych opracowań (np. s. 124, nota 488).

3. Również przy zapisie nazw miejscowości Autorka nie jest konsekwentna: raz zapisuje je w języku polskim, a innym razem w języku łacińskim. Przykładem najczęściej pojawiającym się w pracy jest Rimini (Ariminum); niekiedy Autorka błędnie informuje, że synod odbył się w „Ariminium” (s. 176). Na s. 39 mówiąc, iż „Uzurpator ponownie poniósł druzgocącą klęskę i wycofał się do Lugdunum” (s. 45), przy nazwie miejscowości Autorka stawia przypis i informuje, że jest to dzisiejszy Lyon. Natomiast mówiąc, że „Apodemiusz I w 354 roku spotkał się również z Gallusem w Poetovio” (s. 47, nota 141) – nie wyjaśnia, że jest to dzisiejsze miasto Ptuj w Słowenii. W tym miejscu warto też wspomnieć o polskiej pisowni imienia Lucyferiusza z Cagliari. Otóż Autorka konsekwentnie zapisuje jego imię jako Lucyfer – jest to wprawdzie poprawne, ale takie imię, w naszej kulturze ma negatywne skojarzenie. Na ogół w polskojęzycznych podręcznikach i opracowaniach imię to jest zapisywane jako Lucyferiusz. Nawet sama Autorka, w artykule opublikowanym kilka lat temu w „Textus et Studia” (*Biskupi zwolennicy orzeczeń soboru w Nicei na Wschodzie po synodzie mediolańskim w 355 roku na podstawie korespondencji Lucyferiusza z Calaris*), posługuje się imieniem Lucyferiusz. Zatem mogłaby i w recenzowanej rozprawie zastosować tę samą pisownię.
4. W pracy Autorka dość często mówi o „ortodoksji” i „nieortodoksji” (s. 108, 184, 195 (2x), 210, 222, 232). Czy nie lepiej byłoby posługiwać się terminami: „ortodoksja” i „heterodoksja”, które w odniesieniu do wiary są bardzo precyzyjne.
5. Autorka jest bardzo oszczędna w stosowaniu spacji. Dość często w pracy pojawiają się połączenia sąsiadujących ze sobą wyrazów w jedną całość, np. „Lucyferaz” (s. 12), „erstendrei”, „HeiligenSchriftim” (s. 16), „podległemu prowincje” (s. 42, nota 110), „363roku” (s. 55, nota 191), „138,tłum.” (s. 64, nota 243), „40,tłum.” (s. 89, nota 361), „FirmicusMaternus” (s. 136), „1–21,cztery” (s. 147, nota 580), „kończyswoje” (s. 164), „Eunomiuszai” (s. 194), „bowliezapominać” (s. 195), „ważnączęścią” (s. 215), „zeznany” (s. 217), „dotej” (s. 224), „wstanie” (s. 230). W wielu miejscach zlewa się w jedną całość skrót „strony” z jej numerem, np. „s.87” (s. 19, 20, 21, 32, 37, 39, 40, 43, 47, 48 (2x), 49, 54, 56, 57, 61, 62, 63, 67, 69, 77, 79 (2x), 80 (3x), 81 (3x), 82, 88, 89, 90 (2x), 95, 98, 100, 102 (5x), 104, 124, 128, 140, 143, 145, 148, 152 (2x), 154, 155 (2x), 161, 170, 171, 172, 184, 199, 201, 212 (2x), 218, 245. Po skrócie „s.” powinna być spacja, a dopiero po niej powinien być wpisany numer strony.
6. W pracy pojawiają się jednozdaniowe akapity (zob. np. s. 59, 184, 221, 229).
7. Niekiedy jeden akapit jest podzielony na kilka części (np. s. 56-57) (najprawdopodobniej w miejscach podziału niepotrzebnie został wciśnięty klawisz „Enter”), co negatywnie wpływa na estetykę tekstu.

Wyżej wspomniano, że Doktorantka posługuje się na ogół poprawną polszczyzną. Narracja jaką stworzyła jest płynna i potoczna. Zasada ta jest regułą, mającą jednak swoje wyjątki, gdyż w dysertacji pojawiają się sformułowania, które budzą pewne zastrzeżenia. Jako przykład błędów stylistycznych można przytoczyć następujące sformułowania: „Dzięki analizie poszczególnych fragmentów określono sposób interpretowania przez starożytnych

Rzymian zasady pokoju bogów oraz zmieniające się pojmowanie tej idei w analizowany obszarze kulturowym od najdawniejszych czasów...” (s. 11); „jednakże nie było możliwości zapewnienia sobie lojalność z ich strony” (s. 47-48), „Konstancjusz zwołał natychniastową naradę” (s. 48), „Julian. zezwolił do razu” (s. 56, nota 200), „Również Libaniusz zwraca uwagę na zazdrość, jaką Konstancjusz miał okazywać Julianowi ze strachu, że cesarz cieszył się większą popularnością” (s. 64), „co widać się szczególnie w twórczości Lucyfera” (s. 98), „zwolennicy jego polityki wobec „heretyków” utworzyli schizmę lucyferiańską” (s. 100, nota 407), „poniósł klęskę przez własne postępowanie” (s. 107), „Postać Jeroboama została użyta najprawdopodobniej w celu ukazania upor” (s. 114), „Konstancjusz oburzył się na treść uprzednio otrzymanych dzieł” (s. 119), „zrezygnował ze swojego przekonania” (s. 135), „religia pogańska jest czynnikiem szkodliwym, koniecznym do usunięcia” (s. 138), „Firmicus Maternus wyraźnie odwołuje się do korzyści, jakie oboju cesarzom przyniesie walka z religiami pogańskimi” (s. 140), „Kolejnym niezwykle ważnym punktem w życiorysie Atanazego stanowiło objęcie urzędu biskupa Aleksandrii w 328 roku” (s. 143), „wraz z przejściem całości władzy” (s. 145), „Konstancjusz bez chwili refleksji uwierzył w przedstawioną wersję ze swoistego rodzaju objawieniem” (s. 174), „autor *Historii Kościoła* wykazuje na nieco inne przyczyny” (s. 183), „U Euzebiusza z Cezarei znajduje się fragment zawierający przekaz o wizji świetlistego krzyża” (s. 202), „W *Historii Kościelnej* Filostorgiusza postać Konstancjusza II została nakreślona w sposób niemal całkowicie odwrotny niż u innych historyków kościelnych” (s. 209), „Wraz ze zwycięstwem nad Licyniuszem i obranii kierunku na wiarę chrześcijańską” (s. 216), „Konstantyn zaś dał wyraz swojemu zwierzchnictwu nad wiarą za pomocą wizerunków na monetach” (s. 216), „Boża przychylność [...] wobec cesarza ukazana jest w opisie walki z Maksencjuszem na rzece Tyber” (s. 218), „pisarze kościelni niejednokrotnie podpierali swoje osądy argumentami teologicznymi” (s. 222), „Konstantyn zapewnił Cesarstwu przychylność Boga, ustanawiając jego kult ponad religią pogańską” (s. 232).

Przykładem błędu gramatycznego może być sformułowanie: „[Filostorgiusz] wskazuje na skutki, jakie miało nieść ze sobą *ira deorum*” (s. 224). Rzeczownik *ira*, *-ae* jest rodzaju żeńskiego, zatem zdanie to powinno brzmieć: „[Filostorgiusz] wskazuje na skutki, jakie miała nieść ze sobą *ira deorum*”.

Błędy logiczne: „w samej pracy cytowane są one [tj. teksty źródłowe] w polskich przekładach lub w przekładzie własnym autorki pracy” (s. 15) – z tak sformułowanego zdania wynika, że Autorka nie tłumaczyła tekstów starożytnych na język polski, tylko na jakiś inny. Na s. 185 Autorka pisze: „Postać Konstansa, analogicznie do innych omawianych w pracy pisarzy wczesnochrześcijańskich, była przeciwstawiana Konstancjuszowi” – z kolei z tej wypowiedzi wynika, że Konstans był pisarzem wczesnochrześcijańskim. Achab „darzył nienawiścią Micheasza” (s. 108) – słowa „darzyć” ma zabarwienie pozytywne, zatem trudno jest darzyć kogoś nienawiścią.

Pojawiają się też niefortunne, chociaż poprawne sformułowania, jak np. „oddziały uzurpatora planowały sforsować Alpy Kottyjskie” (s. 48), „zapobiegnięcie epidemii głodu w mieście” (s. 51). Niekiedy pojawiają się niezręczne sformułowania w przekładach dokonanych przez Autorkę, np. „został za pomocą proroka przeklęty przez Boga” (s. 107), „odnośnie do fizycznego bałwochwalstwa” (s. 108), „Lecz masz świadomość, jak jestes nienawistny Bogu” (s. 110), „sprawy, które prowadzisz odnośnie do nas” (s. 110), „wyniesiony spośród niskiego stanu” (s. 114) „usłysz zaufany dowód ludzkiej nadziei” (s. 130), „[arianie] omamili cesarską duszę i gdy ich autorytet byłby niewystarczająco silny, mogą użyć z jego władzy” (s. 175), „Rozwścieczony tym Konstancjusz rozkazał Eudoksjszowi przyprzewodzić Eunomiusza i dla własnego przekonania pozbawić go biskupstwa” (s. 194).

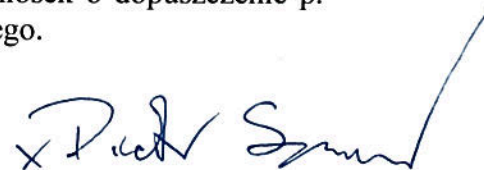
Chociaż dysertacja od strony redaktorskiej przygotowana jest dość starannie, to jednak zdarzają się też literówki. Zdziwienie budzi zapis w *Bibliografii*: Ammian Marcellinus (s. 234),

X
7

skoro na karcie tytułowej polskiego przekładu zapisane jest: „Ammianus Marcellinus”. Autorka lubuje się też w sformułowaniu „swego rodzaju” (s. 10, 98, 125 (2x), 126, 130, 137, 140, 145, 147, 148, 149, 162) lub „swoistego rodzaju” (s. 81, 88, 174).

III. Wniosek końcowy

Przedstawiona do recenzji nowa wersja rozprawy doktorskiej w sposób bardziej precyzyjny definiuje zasadę *pax deorum* i jaśniej uwydatnia różnice istniejące między obyczajem typowo rzymskim, a ideą ukazywaną przez pisarzy wczesnochrześcijańskich, których wypowiedzi poddano analizie. Wskazane zaś wyżej usterki, uwagi i zastrzeżenia, na ogół łatwe do usunięcia, w sposób istotny nie obniżają wartości merytorycznej omawianej rozprawy doktorskiej. Recenzowana dysertacja dowodzi wysokich kwalifikacji naukowych p. magister Ewy Dusik-Krupy, jak również jej kompetencji w dziedzinie patrologii i historii Kościoła. Pokazuje dobry warsztat naukowy Doktorantki, jej wiedzę na temat źródeł historycznych i współczesnych osiągnięć naukowych w zakresie patrologii i historii Kościoła w starożytności, bardzo dobrą znajomość języka greckiego i łacińskiego oraz języków nowożytnych (zwłaszcza angielskiego) oraz zdolność do przeprowadzania dość wnikliwych analiz naukowych i wyciągania samodzielnych wniosków, a także wydawania osądów, często nowych i oryginalnych oraz stawiających analizowane zagadnienia w zupełnie nowym świetle. Z tego względu byłoby rzeczą niezmiernie ważną i pożyteczną, aby pracę tę – oczywiście po dokonaniu niezbędnych korekt i uzupełnień – ogłosić drukiem (do czego zachęcam Autorkę dysertacji). W sumie więc przedstawiona rozprawa doktorska w pełni odpowiada wymogom stawianym tego rodzaju opracowaniom. Stąd stawiam formalny wniosek o dopuszczenie p. magister Ewy Dusik-Krupy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Piotr Szczur

Lublin, dnia 7 maja 2021 roku.